Bilge Biliglig Bahşı Bitigi
Doğumunun 60. Yılında Mehmet Ölmez Armağanı
Ö. Ayazlı – T. Karaayak – U. Uzunkaya, 2023: 463 - 469

Aziz MERHAN* (İstanbul)

Gülşehri'nin "Kuduri Tercümesi" Var Mı?**

Kısaca Gülşehri olarak bilinen Şeyh Ahmed-i Gülşehri, 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başında Kırşehir'de yaşamış ve ileri yaşında yazdığı *Mantıku't-Tayr*ını tamamladığı 1317 (H. 717) yılından sonra vefat etmiştir. İlk eseri, 1301/2 (H. 701) yılında Farsça olarak yazdığı *Felekname* adlı mesnevisi olup İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a (hük. 1295-1304) sunmuştur. Tek nüshası Ankara İl Halk Kütüphanesi'nde (No: 817) bulunan eser, Saadettin Kocatürk tarafından tercüme edilip incelenerek (Ankara 1982) yayımlanmıştır. Diğer eseri ise daha çok bilinen *Mantıku't-Tayr* mesnevisi olup Feriddüdin Attar'ın (öl. 1220) aynı adlı Farsça eseri esas alınarak yazılmıştır. Bu iki mesneviden başka farklı mecmualarda bulunan birkaç şiiri, aruz ölçüsü hakkında bilgi veren 16 yapraklık Farsça *Aruz-i Gülşehri* adlı kısa bir risalesi ile 167 beyitlik *Keramat-ı Ahi Evran* mesnevisi de bulunmaktadır. Eser Alman doğu bilimci Franz Taeschner (1888-1967) tarafından ilk defa 1930 yılında *Ein Mesnevi Gulschehris auf Achi Evran* (= Gülşehri'nin Ahi Evran Mesnevisi) başlığıyla Almanca olarak yayımlanmıştır.

Bütün bu eserler dışında *Mantıku't-Tayr*daki bilgiler esas alınarak fıkıh bilgini El-Kuduri el-Bağdadi'nin (973-1037) Hanefî mezhebine göre İslam hukuku hakkında bilgi veren *El-Muhtasar* (Muhtasaru'l-Kudûrî) adlı el kitabını Türkçeye çevirdiği görüşü ileri sürülmüş olmasına rağmen bu kitabın Türkçe çevirisi şimdiye kadar ele geçmemiştir. Ele geçmeyen böyle bir eserin Gülşehri'ye ait olduğu meselesi şairin *Mantıku't-Tayr*ındaki son bölümdeki bir beyte dayanmaktadır. Bu bölümde (*ḫatm-i kitāb ve tārīḫ beyānındadur* "kitabın tamamlanışı ve tarih hakkında")[1] 7 beyitlik bahar tasvirinden sonra sekizinci beyitte (3166. beyit) Hicretin 717. yılında (1317) *Gülşenname*'nin (*Mantıku't-*

* Doç. Dr., azizmerhan@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5397-1124.

** Bu makale aynı adlı bildirimize dayanmaktadır: *II. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*. 21-23 Kasım 2011. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Türk Dil Kurumu. Ankara.

1 Bu yazı için tarafımızdan çalışılmış Fatih nüshası (Merhan 2003) esas alınmıştır. Son bölüm 3159.-3202. beyitlerde belirtilmiş olup bu yazıya alınan beyitler Türkiye'de kullanılan yazı çevrimine uyarlanarak bazı düzeltmelerle yazılmıştır.

*Tayr*a kendisinin verdiği isim) açıldığını dile getirir. Takip eden dört beyitte (3167-3170) eserin önemini vurgular. Daha sonra aşağıdaki beyitleri verir:

3171 *Manṭıḳu't-ṭayrı ki 'Aṭṭar eyledi*
pārisīce ḳuş dilini söyledi
3172 *anı türkī ṣūretinde biz daḫı*
söyledük tāzī gibi Taŋrı ḥaḳı
3173 *çün Feleknāme düzetdük şāhivār*
pārisīce tāc u taḫtı zernigār
3174 *türk dilince daḫı tāzīden laṭīf*
Manṭıḳu't-ṭayr eyledük aŋa ḥarīf
3175 *ben bu türkī defterin çün dürmeyem*
pārisīcesiyile degşürmeyem
3176 *kimse bundan ṭatlu söz söylemedi*
kimse bundan yėg kitāb eylemedi
3177 *bunca bāb eylemişem bunda ki hīc*
ḳılmadı 'Aṭṭār ol fenlerde besīc
3178 *şehd ü şekker ḫonını gey dökmişem*
dürr ü gevher toḫmını çoġ ekmişem
3179 *çün muraṣṣa' söylene te'līfümüz*
kimseden otanmaya taşnīfümüz
3180 *degme 'ilme 'aḳıl yėtüren bizüz*
kim ḳudūrī naẓma getüren bizüz

Alıntılanan beyitlerin günümüz Türkçesiyle karşılığı anlamca şöyledir: Attar *Mantıku't-Tayr*ı Farsça yazarak *Kuş Dili*ni söyledi. Biz de onu Türkçe olarak Allah için Arapça gibi söyledik. Öyle ki *Feleknameyi* de şahlara layık biçimde Farsça altın süslemeli taht ve taç olarak hazırladık. Türk dilince Arapçadan daha hoş biçimde *Mantıku't-Tayr*ı ona eş yaptık. Türkçe bu eseri bir kenara fırlatarak Farsçasıyla değiştirmeyiz. Hiç kimse bundan daha güzel söz söylemedi ve bundan daha iyi bir kitap yazmadı. Attar'ın hiç değinmediği konuları ele aldık. Bal ve şeker sofrasını açarak inci ve cevher tanelerini içine serpiştirdik. Bu eserimiz süslü şekilde söylediğimiz için hiç kimseden utanmayacağımız gibi seçme bilgiyi anlayan da biziz. Seçkin bilgiye akıl erdiren ve *ḳudūrī* şiir biçiminde yazan biziz.

Kuduri sözünün geçtiği beyte biraz daha yakından bakılacak olursa örneğin *degme* (TS II, *değme* maddesi, 1044-1047) "her, her bir, herhangi bir, gelişigüzel, rastgele; beğenilmiş, seçilmiş" anlamlarına gelmektedir. Bunun dışında Gülşehri'de *'ilm* sözü Arapçada olduğu gibi "bilim" anlamına geldiği gibi "bilgi" anlamına da gelir. Üzerinde durulması gereken bir diğer kelime ise *nazm* kelimesidir. Arapçadan Türkçeye geçmiş olan sözün anlamı "dizme, tertîbetme, sıraya koyma; sıra, tertip; *ed.* vezinli, kafiyeli söz." (Devellioğlu 1986)

anlamlarına gelir. Bir diğer kelime olan *getürmek* fiili de "nakletmek, hikâye etmek, rivayet etmek; tercüme etmek, çevirmek" (TS III, *getürmek* maddesi, 1673-1674) anlamlarındadır.

Beyitteki *kuduri* sözü ele alındığında El-Kuduri el-Bağdadi'yi[2] (973-1037) ifade ettiğini ilk kez eser üzerinde karşılaştırmalı metin biçiminde doktora çalışması (1952) hazırlayan Müjgan Cunbur'a (1926-2013) aittir. Cunbur (1952: 11) *kuduri* sözünün geçtiği beyitten ve sonrasındaki beyitlerden yola çıkarak Gülşehri'nin İslam hukukuna ait Kudurî nazmı ile İslamî ilimlerin 12 tane olduğu gerçeğine dayanarak on iki risalesi olduğu sonucunu çıkarmış ve hemen ardından bunlardan hiçbirinin elimizde bulunmadığını belirtmeyi ihmal etmemiştir. Ondan sonra *Mantıku't-Tayr*ın Raif Yelkenci nüshasının tıpkıbasımı yayımına yazdığı önsözde Agâh Sırrı Levend (1893-1978) "Gülşehri'nin başka eserleri" içinde (Levend 1957: 28-31) *Ḳudūrī Tercümesi*ni göstermekte ve Gülşehri'nin hem El-Kuduri'yi manzum olarak Türkçeye çevirdiğini, hem de başka risalelerinin de olduğunu belirtmektedir. Cunbur ve Levend'in çalışmalarından önce de bazı çalışmalar yapılmıştır. Üç tane tespit edebildiğimiz bitirme tezlerinden iki tanesi karşılaştırmalı metin olarak (üç nüsha) hazırlanmıştır.[3] Cunbur'un tezinde sözü edilen bitirme tezlerine değinildiğine göre bunlarda da *kuduri* sözü El-Kuduri olarak düşünülmüş olmalıdır. Bunlar dışında Gülşehri'nin *Feleknames*ini Türkçeye çeviren ve eseri hazırlayan Saadettin Kocatürk (1982: 31) ve biz de 2003 yılında tamamlayarak yayımladığımız doktora çalışmamızda (Merhan 2003: 36) aynı biçimde yazmıştık. *Mantıku't-Tayr*ı 2007 yılında günümüz Türkçesiyle birlikte sunan Kemal Yavuz (2007: XXXIX) da var olan bilgileri tekrarlamıştır.

Bütün çalışmalarda metin esas alındığı için ağız birliği edilmişçesine *kuduri* sözüyle El-Kuduri el-Bağdadi'nin kastedildiği düşünülmüştür. Ancak *kuduri* sözü Gülşehri'nin hiçbir eserinde görülmediği gibi Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de görülmez. Sadece 1932 yılında gerçekleştirilen Dil Devriminden sonra karşımıza çıkmaktadır. 1934 yılında yayımlanan *Osmanlıcadan Türkçeye*

---

2 Kudurî ve eseri için şu çalışmaya bakılabilir: Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed El-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, Tercüme: Soner Duman - Osman Güman, İstanbul 2015.

3 Bitirme çalışmaları şunlardır: Ali Gündüz, *Gülşenname Mantıkuttayr Karşılaştırması*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tez No: 353) 1937/1938; Muzaffer Ege, *Gülşehri'nin Attar'dan nazmen türkçeye çevirdiği MANTIK AL-TAYR'ın üç nüsha üzerine yapılmış tenkidli tabı*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tez No: 438) 1938/1939 ve Sabahat Uzlanç, *GÜLŞEHRİnin MANTIK-ut-TAYRı (GÜLŞENNAME) üzerinde dil araştırmaları*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tez No: 481) 4.4.1940. Ancak tezler, muhafaza edildiği kütüphanelerde (İstanbul Üniversitesi Merkez ktp, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm ktp ve Türkiyat Enstitüsü ktp.) bulunamamıştır.

*Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*nde "cümleten" kelimesine karşılık olarak Uygurca *koduru* önerilmiştir (Laut 1998: 178).

Bu kelime, tarafımızdan daha önce (Merhan 2003: 38-45) ayrıntılı olarak altı nüshası ele alınan *Mantıku't-Tayr*ın nüshalarında *ḳudūrī, ḳudīrī* veya *ḳadrī* biçiminde yazılmıştır:

Levend-Yelkenci nüshası, s. 296, 12. beyit: *ḳudūrī* veya *ḳodurı*

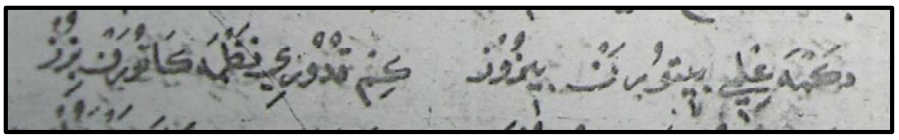

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nüshası, s. 255[a], 16. beyit: *ḳudūrī* veya *ḳodurı*

Arkeoloji Müzesi 1360, s. 290, 13. beyit: *ḳudīrī* veya *ḳodırı* biçimindedir.

Arkeoloji Müzesi 236, s. 315, beyit 13: *ḳudīrī* veya *ḳodırı* biçimindedir.

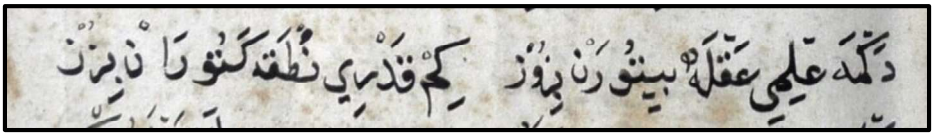

Türk Dil Kurumu A 120 s. 164[a], 12. beyit: *ḳadrī* biçimindedir.

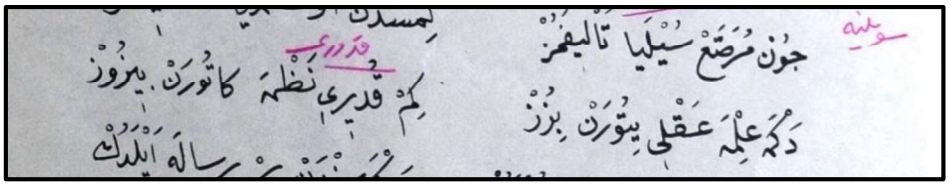

Türk Dil Kurumu B 6, s. 315, 13. beyit: *ḳudīrī* veya *ḳodırı* biçimindedir.

Beyitlerde geçen kilit kelime El-Kuduri el-Bağdadi dışında iki olasılığı düşündürmektedir. Bunlardan birincisi Arapça *ḳudūret* sözünden gelen *ḳudūr* "güç, kuvvet" ile ilgili olabilir. Türkçeye de girmiş olan *kudret* kavramı "gücü yetmek; bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini belirlemek; rızkını daraltmak" (Topaloğlu 2002) anlamlarındadır. Bu durumda son ses için anlam bütünlüğü düşünüldüğünde Arapçadaki nispet /i/ akla gelmektedir. Bu durumda *ḳudūrī* kelimesi, "kuvvetlice, güçlü şekilde" anlamıyla geçmektedir. Bunu diğer nüshalardaki yazılışlar da doğrular niteliktedir. Nüshalarda *ḳudūrī* dışında *ḳudīrī* veya *ḳadrī* biçimleri de çıkmakta olup tıpkı *ḳudūrī* gibi Arapçada "güç sahibi olmak, muktedir olmak" anlamına gelen *ḳadara* fiilinden türemişlerdir.

İkincisi ise Eski Uygurcadaki *koduru* kelimesiyle ilintili olma ihtimalidir. Bu kelime Anadolu'daki ilk Türkçe metinlerde görülmemekle birlikte Türkçenin Anadolu'daki ilk eserlerinde Uygurca ile benzerlik gösteren kimi kelimeler mevcuttur. Eski Uygurca ile benzerlik gösteren kelimeler meselesine "Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları" başlıklı makalesinde değinmiş olan Saadet Çağatay (1907-1989), yaptığı tasnifte fonetiğini değiştirmeden, doğrudan doğruya eski Osmanlıcada Uygurca ile koşut olan kelimeler ve gramer şekilleri, fonetiğini değiştirmiş olanlar ve bazı tabirler üzerinde durur. Bunlardan bazılarını sıralayacak olursak *karak* "göz", *yagı* "düşman", *yazuk* "günah", *biregü* "her biri", *assı* "fayda" vb; fonetiği az çok değişmiş olanlardan *yıyı-yıy* "koku" = EU *yıd(ı),* delim "çok, bol" = EU *telim, ögüş* "çok" = EU *öküş, dükel* "hep, hepsi" = *tükel* vb.

Eski Uygurcada *koduru* kelimesi "iyice, dikkatle" (Tekin 1993: 42), *kuduru* = *koduru* "tamamiyle, bütünüyle, büsbütün" (Caferoğlu 1968) anlamlarına gelmektedir. *Kuanşi İm Pusar* (Ses İşiten İlah)'da geçtiği cümle şöyledir: *ḳoduru tınglang siz* "Siz iyice dinleyin!" Bu (Tekin 1993: 17 ve 23). İslam Öncesi Eski Türkçe Metinleri (VATEC) elektronik korpusunda aynı kelime *Berlin Turfan Metinleri*, *Maitrisimit* ve *Altun Yaruk*'ta "iyi düşünülmüş, tam olarak, tamamen, tamamıyla" anlamlarıyla görülmektedir.

*Mantıku't-Tayr*daki ilgili beyit, yukarıda verdiğimiz bilgiler çerçevesinde yeniden ele alındığında şu şekilde günümüz Türkçesine aktarılabilir:

degme 'ilme 'aḳıl yėtüren bizüz
kim ḳudūrī naẓma getüren bizüz (3180. beyit)

"Seçme bilgiyi anlayan/kavrayan biz olduğumuz gibi, güçlü biçimde/tamamıyla yazıya döken/düzenleyen/nazım haline getiren de biziz."

Sonraki beyte bakıldığında daha açık anlaşılmaktadır:

degme 'ilmüŋ şerḥini çün söyledük
degmesinden bir risāle eyledük (3181. beyit)

"Seçme bilginin yorumunu yaptık ve açıkladık, her birisinden bir risale eyledik"

Burada üzerinde durulması gereken kelime *risāle* olup "mektup, kısa yazılmış kitap; peygamberlik" gibi anlamlara gelmektedir. Bu beyitte sonraki beyitleri de düşündüğümüzde *Mantıku't-Tayr*ın kastedildiği çok belirgindir.

çoḳ Süleymān Hüdhüde ḳıldı 'itāb
kim ḳıla taṣnīf bundan yėg kitāb (3182. beyit)

"Bundan daha iyi kitabı kim yazabilir diye Süleyman peygamber Hüdhüd'e çıkıştı."

yā gele ḳuşlar dilin yüz nāzıla
benden ögrene vü yüz biŋ sāzıla (3183. beyit)

"Ki gelip benden kuşların dilini yüz naz ve yüz bin saz ile öğrensin"

ḳo beni kim ḳuş dilini söyleyem
kim Süleymāna īrād eyleyem (3184. beyit)

"Bırakın beni ki kuş dilini söyleyeyim ki böylelikle Süleyman'a kazandırayım"

Sonuç olarak denilebilir ki bütün bunlarla yeni bilgiler ve veriler ortaya çıkmadığı sürece *Mantıku't-Tayr*daki farklı anlamlara gelebilecek beyitlerden Gülşehri'nin, El-Kuduri el-Bağdadi'nin *El-Muhtasar* adlı eserini nazım (şiir) biçiminde yazdığını düşünmek doğru değildir. *Mantıku't-Tayr*ın yukarıda bir kısmına değinilen son bölümünde eser hakkında bilgi verilmekte ve Türkçe çevirisinin önemi üzerinde durulmakta olup şairin başka eserlerine değinilmemektedir. *Felekname* eserine değinmesi Farsça yazmadaki ustalığını göstermek içindir. Bu ustalığını Türkçe olarak kaleme aldığı *Mantıku't-Tayr* ile pekiştirmiştir. Verilen diğer bilgiler bu eserinin değerini ve üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Caferoğlu, Ahmet 1968. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.

Cunbur, Müjgân 1989. *Gülşehrî ve Mantıku't-Tayr'ı*. Ankara Üniversitesi, DTCF, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Çağatay, Saadet 1947. 'Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları.' *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* VI/1-2: 353-368.

Devellioğlu, Ferit 1986. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara.
Kocatürk, Saadettin 2000. *Gülşehri ve Felek-nâme*. Ankara.
Laut, Jens Peter 1998. 'Die Uigurismen im Tarama Dergisi (1934).' *Bahşı Ögdisi. Klaus Röhrborn Armağanı,* Jens Peter Laut/Mehmet Ölmez, Freiburg/İstanbul: 163-230.
Levend, Agâh Sırrı 1957. *Gülşehrī: Mantıḳu't-Tayr*. Tıpkıbasım. Ankara.
Merhan, Aziz 2003. *Die 'Vogelgespräche' Gülşehrīs und die Anfänge der türkischen Literatur*. Göttingen.
Röhrborn, Klaus 1977. *Uigurisches Wörterbuch*. Wiesbaden.
Steingass, F[rancis Joseph] 1884. *The Student's Arabic-English Dictionary*. London.
Taeschner, Franz 1930, *Ein Mesnevi Gulschehris Auf Achi Evran*. Hamburg.
Tekin, Şinasi 1993, *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah).* Ankara.
Topaloğlu, Bekir 2002, 'Kudret', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26. Cilt, Ankara: 316-317.
TS 1988= Tarama Sözlüğü, I-VIII Cilt, 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
VATEC: *Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus* [= İslam Öncesi Eski Türkçe Metinleri: Elektronik Korpus]:
http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/query.htm).
Wahrmund, Adolf 1887. *Handwörterbuch der neu-arabischen und deutschen Sprache*. Zweite Ausgabe. Giessen.
Wehr, Hans 1952, *Arabisches Wörterbuch*. Wiesbaden.
Yavuz, Kemal 2007. *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme): Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*. 2 Cilt. Ankara.